

PRINOSI TEKSTU I TUMAČENJU MARULIĆEVE SUZANE

Bratislav Lučin

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Bratislav Lučin
Marulianum
Split

1. Uvodne napomene

1.1.

Tekst Marulićeve *Suzane* sačuvan je u dvama rukopisima: u zborniku koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, sign. R 6634 (nadalje: *R*) i u *Vartlu* Petra Lucića, Arhiv HAZU, sign. IV.a.31 (nadalje: *V*). U *R* nedostaju dva lista, pa je *V* jedini izvor za stihove 523-618. *R* je nastao sredinom, a *V* krajem 16. st. *V* je pronašao Ivan Kukuljević Sakcinski 1854. u Trogiru, dok je *R* došao u vidokrug struke tek 1976, kada je otkupljen na dražbi u Londonu.¹

Dosad je *Suzana* cjelovito objavljena devet puta; jasno je da su prireditelji prije 1976. mogli temeljiti svoja izdanja samo na *V*, no od 1976. do danas nije objavljeno novo kritičko izdanje djela, tj. takvo u kojem bi se na osnovi svih sačuvanih izvora nastojalo približiti se, koliko je moguće, izvornoj auktorskoj volji Marulićevoj.² Svrha je ovoga rada pokazati da se čitanje i razumijevanje *Suzane* može unaprijediti upravo uspostavom teksta prema načelima kritičke tekstologije.³

¹ Za *V* usp. Ivan Kukuljević Sakcinski: "Marko Marulić i njegova doba", u knjizi *Pjesme Marka Marulića*, skupio Ivan Kukuljević Sakcinski, Zagreb 1869 (SPH I), str. LXV; za *R* usp. Šime Jurčić: "Novo o Petru Hektoroviću", *Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine komune hvarske*, br. 86. od 1. V. 1977, str. 6-7.

² Najdalje su tim putem otišli Franičević i Morović u svojem izdanju iz 1979, no oni su *V* rabili neizravno (prema Slamnigu) i izričito su se ogradili od toga da bi im svrha bila kritičko izdanje (usp. ovdje u odjeljku 1.2. pod Franičević – Morović).

³ Za neka metodološka polazišta u tom poslu usp. B. Lučin: "Tekstološki i leksikološki prinosi Marulićevoj *Juditi*", *Colloquia Maruliana* XI, Split 2002, str. 207-233.

U tom poslu korisno će poslužiti dosadašnja iskustva hrvatske filologije, ali i tekstološki postupci što ih je razvila klasička filologija.⁴ U prilogu će se dati kritički priređen tekst djela.

Većina drugačijih čitanja i novih tumačenja što se ovdje predlažu već su provedena “u praksi” (sva osim onih koja su opisana u odjeljcima 2.1, 2.13 [stih 238; stih 422] i 3.3): unio sam ih u tekst i tumač *Susane* što sam ih priredio za knjigu: Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, Mozaik knjiga (biblioteka “Biseri hrvatske književnosti”), Zagreb 2001. Ondje nije bilo moguće dati detaljnija obrazloženja, pa to činim ovdje; osim toga, u međuvremenu proveden tekstološki postupak pokazao je da se i tekst iz 2001. može meliorirati.

1.2.

Rukopisi će se navoditi već objašnjenim siglami *R* i *V*. Dosadašnja izdanja navodit će se imenom prireditelja, i to po ovom ključu:

Kukuljević	“Suzana od Marka Marulića”, <i>Neven</i> , Zagreb, 4 (1855), br. 30, str. 470-474; br. 31, str. 485-49; tekst objavio prema <i>V</i> ; Marko Marulić: “Suzana”, <i>Pjesnici hrvatski XV. vieka</i> , od Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Zagreb 1856, str. 3-12; tekst objavio prema <i>V</i> .
Jagić	<i>Pjesme Marka Marulića</i> . Skupio Ivan Kukuljević Sakcinski, JAZU, Zagreb 1869 (SPH I), str. 73-96. Jagić je dotjerao tekst koji je priredio Kukuljević, dodao je kritičke bilješke ispod teksta i naknadne bilješke na str. 6; tekst objavio prema <i>V</i> . Usp. Jagićeve napomene na str. 3 i 6 te Kukuljevićevu na str. LXXVII.
Slamnig	<i>Judita, Suzana, pjesme</i> . Priredio Ivan Slamnig. Zora — Matica hrvatska, Zagreb 1970 (PSHK 4), str. 91-125; tekst objavio prema Jagiću, “a za <i>Susanu</i> pogledao sam i rukopis Lucićeva <i>Vrtla</i> ” (str. 243). Iz samoga teksta razvidno je da nije uzeo u obzir Jagićeve bilješke na str. 6.
Franičević – Morović	Marko Marulić: <i>Versi harvacki</i> , uredili Marin Franičević i Hrvoje Morović, Split 1979, str. 143-166; tekst im se temelji na <i>R</i> , ali s intervencijama: “Očite prepisivačeve greške u rukopisu <i>R</i> 6634 popravljene su u tekstu prema Slamnigovu izdanju, odakle su u tekst uzete i pojedine bolje varijante (...)” (str. 349). U “Tumaču i bilješkama” dane su varijante prema <i>V</i> (“prema Slamnigovoj redakciji”, str. 349; ni Franičević i Morović nisu uzeli u obzir Jagićeve bilješke na str. 6). “U Tumaču i bilješkama

⁴ Za osnovne pojmove klasičke tekstologije, uključujući i načela *difficilior lectio potior* (usp. ovdje 2.4) i *recentiores non deteriores* (usp. ovdje 2.13) usp. npr. Martin L. West: *Textual Criticism and Editorial Technique*, Stuttgart 1973; Leighton D. Reynolds e Nigel G. Wilson: *Copisti e filologi*, Padova 1987, str. 219-249 (naslov izvornika: *Scribes and Scholars*, prev. Mirella Ferrari).

- istaknute su glavne razlike u odnosu na ranije redakcije tih djela, bez namjere da se daje kritički prilog za utvrđivanje prvobitnih tekstova tih Marulićevih djela” (str. 349).
- Kolumbić Petar Lucić: *Vartal*, priredio Nikica Kolumbić, Split 1990, str. 506-527; tekst objavio prema *V*, a u “Bilješkama” je davao varijantna čitanja prema *R* i prethodnim prirediteljima (“Ovom prilikom uspoređena su sva dosadašnja potpuna izdanja spjeva”, str. 729).
- Vončina Marko Marulić: *Pisni razlike*, priredio Josip Vončina, Split 1993, str. 54-77; tekst objavio prema *R* (prema *V*, dakako, stihove kojih nema u *R*).

U raspravi se neće, osim iznimno, navoditi dva najnovija izdanja, jer su priređena s uvidom u većinu podataka koji se ovdje iznose. To su:

- Tomasović Marko Marulić: *Susana*, priredio i protumačio Mirko Tomasović, Zagreb 2000.
- Lučin Marko Marulić: *Duhom do zvijezda*, izbor i predgovor Bratislav Lučin, Zagreb 2001, str. 139-171.

Kada se u tekstu koji slijedi kaže: “sva izdanja” ili “svi prireditelji”, podrazumijeva se: “sva / svi prije Tomasovića i Lučina”.

Stihovi o kojima se raspravlja najprije će se navesti u čitanju koje zastupam, a onda će za sporna mjesta, već prema potrebi, biti navedene lekcije iz rukopisa i iz izdanja drugih prireditelja.

2. Prinosi tekstu

2.1.

Valja ponajprije nešto reći o naslovu djela, jer se u dosadašnjim izdanjima ono susreće u dva lika: *Susana* i *Suzana*. Lik *Suzana* nalazi se u: Kukuljević, Kolumbić, Vončina; lik *Susana* nalazi se u: Jagić, Slamnig, Franičević, Tomasović, Lučin. Kolebanja je komentirao Josip Vončina, upozoravajući da je u liku sa -s- posrijedi transliteracija, a u onom sa -z- transkripcija; on se odlučio za transkripciju.⁵

Priređujući spomenuto svoje izdanje iz 2001. odlučio sam se ipak za lik *Susana*, temeljeći tu odluku na važnu Vončininu zapažanju:

Judita dokazuje da je Marulić zadržavao stranu (osobito latinsku ili talijansku) grafiju u vlastitim imenima (pogotovu biblijskim i zemljopisnim, koja u kritička izdanja dvojako prenosimo: transkripcijom (*Olopherne* = *Oloferne*) ili transliteracijom (*ifraelſchi* = *israelski*), pa čak i mješovito (*Nabucodonosor* = *Nabukodonosor*).⁶

⁵ J. V o n č i n a: “Napomene o ovom izdanju”, u Vončina, str. 22-23.

⁶ J. V o n č i n a, *ibid.*, str. 22.

Smatrao sam da treba u suvremenom izdanju slijediti Marulićevo načelo zadržavanja izvorne grafije vlastitih imena. No izvorna, latinska grafija imena ne glasi *Susana* nego *Susanna* (to je oblik koji se nalazi u *Vulgati*, pa onda i u Marulićevim latinskim djelima).⁷ Lik *Susanna* potvrđen je samo u naslovu u *R*, inače se u rukopisima (doduše: prijepisima!) nalazi *susana*, *susáne*, *fusánu* (*R*), *Susana* (*V*), dakle uvijek s jednim *n*. Lik *Susana* današnjeg čitatelja navodi da ga tako i izgovara (ne ozvučujući intervokalno *s*); smijemo pretpostaviti da je Marulić intervokalno *s* u latinskim i talijanskom riječima po svoj prilici izgovarao kao *z*. Stoga vlastito kolebanje sada razrješujem dajući prednost liku *Suzana*.

2.2.

Stihovi 123-132:

Lassa dir chi vole, ni pentur na svit bil Toli hitre škole sve spengat ki bi umil.	
Mnju, bi trudno zbrojil zel'ja tere fruti	125
Ali kad takov mnil vartal listo čuti. Na ki čalun spluti mogu se koluri Ki bihu tuj, tuti svitli, živi, puri?	
Lake ter azuri kad su bili sobom	
Tolike valuri, stakmil da bi s ovom Razlikom lipotom ka se snesla biše U perivoju tom, ki tako cvatiše?	130

Stih 129. u svih prireditelja glasi ovako:

Lake ter **azuri, kad** su bili sobom⁸

Stih 132. u svih prireditelja završava točkom:

U perivoju tom, ki tako **cvatiše**.

Time se pokazuje da prireditelji dosad nisu uzeli u obzir dvije činjenice:

— *Lake ter azuri* subjekt su rečenice u kojoj je zbog potreba stiha invertiran redosljed subjekta i upitnog priloga *kad*. U prozi bi red riječi bio otprilike ovakav: *Kad su lake ter azuri sobom* (= sami po sebi) *bili tolke valuri* (= tolke vrijednosti)...? Dakako, subjekt i predikat ne treba odvajati zarezom od ostatka rečenice.

— Posrijedi je upitna rečenica (retoričko pitanje, kao i u 127-128).

Stihove 129-132. valja dakle razumjeti ovako:

“Kad su caklina i modra boja po sebi vrijedile toliko da bi ih izjednačio [ti, čitatelju] s ovom raznolikom ljepotom koja se bijaše sabrala u tom perivoju, koji tako cvatijaše?”

⁷ Usp. kazala imena uz *Instituciju, Evanđelistar* i *Repertorij* u izdanju Književnog kruga Split (prir. i prev. Branimir G l a v i č i ć).

⁸ Ovdje i drugdje isticanja su moja.

2.3.

Stihovi 137-140:

I ki dohøjahu: pravo je žardin saj,
 S čudom govorahu, niki zemaljski raj.
 Ako je slava taj žardina takova,
 Pravdene duše **kaj** jest, ali kakova? 140

Istaknuta je riječ u stihu 140. zapisana / tiskana ovako:

<i>R</i>	chay̆
<i>V</i>	kay
Jagić (u tekstu)	raj
Jagić (str. 6)	kaj
Svi ostali	raj

Svi prireditelji ispravljaju dakle *kaj* u *raj*, iako u oba rukopisa piše *kaj*. Taj je ispravak neopravdan iz više razloga:

— Znamo li da je *kaj* samo varijanta od *ka* (= koja), bit će nam potpuno jasno i ovo Marulićevo retoričko pitanje: “Ako je ta slava vrta takva, koja i kakva [li] je [slava] pravedne duše?” Čitamo li *raj*, smisao bi bio ovakav: “Ako je ta slava vrta takva, [slava] pravedne duše je raj, ili kakva?” To nije sasvim nemoguće, ali je očito inferiorno.

— Osim što daje loš smisao, *raj* ponavlja istu riječ u sroku (usp. 138).

— Oblik *kaj* (umj. pretežitoga *ka*) potvrđen je u Marulića, i to izvan sroka (usp. *Spovid koludric*, 405-406: *Daj pokoru takoj dila / Kaj rih da sam učinila*).

2.4.

Stih 209:

Biše svaki njih **szet** ljubavju nečistom

Istaknuta riječ napisana je u rukopisima ovako:

<i>R</i>	szet
<i>V</i>	uzet

Prireditelji su slijedili svoj rukopisni predložak: Kukuljević, Jagić, Slamnig i Kolumbić pišu *uzet*, Franičević – Morović ‘*zet*’ (da bi sačuvali točan broj slogova), Vončina *szet*.⁹

Čini se da je prepisivaču *V* zapis *szet* bio nejasan, pa ga je prepravio u “razumljiviju” riječ *uzet*, u sklopu frazema *uzet ljubavlju*. *Szet* je očito *difficilior lectio*, kojoj načelno valja dati prednost. No kako transkribirati taj zapis? Svoje rješenje temeljim na:

— činjenici da se u *R* fonem *ž* redovito bilježi grafemom *z*;

⁹ U Moguševu rječniku uz Vončinino izdanje *szeti* se tumači: “obuzeti, prožeti”.

— riječi *sžežen'je* u *Stumačen'ju psalma: Miserere mei Deus*, 41. i 43 (*V: sxexenia, sxexenie*) i riječi *sžeškoše* u *Molitvi suprotiva Turkom*, 5 (*V: sxegosce*);¹⁰

— izrazu *žet ljubavju* (*Judita IV*, 123; zapis u 1. izdanju: *zzet gliubafiu*), koji je pravilno odčitao tek Milan Moguš (prije toga prireditelji su ga transkribirali kao *uzet ljubavju*);¹¹

— tekstu *Vulgate, Dn 13,8: et exarserunt in concupiscentia eius.*

2.5.

Stihovi 297-300:

Kakono na nakov bjeno **oslabi se**,
Lice tih junakov toko zasrami se;
U tugu stavi se pečalna obitil
I stoga zavi se u čarn rušan mantil. 300

U stihu 297. piše:

<i>R</i>	oslabifce
<i>V</i>	oslabisce
Svi prireditelji:	oslabiše

Grafemom *fc* ili *sc* najčešće se bilježi fonem *š*, ali ima primjera u kojima on bjelodano označuje fonem *s*. Tako je već u sljedećem stihu, gdje zapis *za sramifce* (*R*) odnosno *zasramisce* (*V*) svi prireditelji transkribiraju *zasrami se*, a ne *zasramiše*; nadalje 371: *Odkrifce* (*R*) svi transkribiraju *Odkri se* (ili *Otkri se*), a ne *Odkriše* itd. U stihu 297. smisao nedvojbeno upućuje na transkripciju *oslabi se*:

“Kao što se oslabi (izgubi čvrstoću, omekša) ono što se na nakovnju udara, lice tih slugu (*junak* = sluga) tako se zasrami.”

2.6.

Stihovi 333-348:

Na katidre nove visoko sedoš
Ter tu riči ove tudje podvigoše:
“Zovite”, rekoše, “ovdi hčer Elkije, 335
Jer dilo nje loše hoće da se ubije.
Čano tko usije, ono t' i požanje,
I požav izvije veće ali manje.
Kruh, kino kraj zvan je, čist da je, budeš mnit,
A jida pogan'je drugda bude imit. 340

¹⁰ One potvrđuju da je u Marulića moguća početna skupina *sž-*.

¹¹ Usp. o tome Milan Moguš: “Uz još jedno čitanje Marulićeve *Judite*”, *Filologija*, knj. 16, Zagreb 1988, str. 123-129 (126-127).

Veruj da more bit ča nigdar mnil ne bi,
 A to se neće skrit, puče, sada tebi;
 Svak se čudi sebi, da hteć se natklonit,
 Odnam zatvor grebi, nosa će odklonit
 Ter će se uslonit na rič ka je prava, 345
 Pravdi se poklonit, da je Bogu slava.
 Suda je neprava sudac i človik on
 Kino ne pristava da se spuni zakon.”

Nevolje pri odčitavanju i tumačenju zadaje stih 339:

<i>R</i>	Chruh chíno chragl zfagne čist daće budešc mnít
<i>V</i>	Chruh chino chrag zuagne čist daye budesc mnit
Kukuljević	Kruh, ki no kraj zvanje, čist da je budeš mnit,
Jagić	Kruh, ki no kraj zvanje čist da je, budeš mnit,
Slamnig	Kruh, kino kraj zvanje čist da je, budeš mnit,
Franičević	Kruh kîno kralj zvanje čist da je, budeš mnit,
Kolumbić	Kruh kîno kraj zvanje čist da je budeš mnit,
Vončina	Kruh kino kralj zvan je čist da je, budeš mnit,

Sam tekstološki postupak ovdje ne daje zadovoljavajuće rezultate. Koju god transkripciju prihvatili, ostaje pitanje: što ti stihovi zapravo znače? Sporno su mjesto uznastojali protumačiti Slamnig i Kolumbić.¹² Slamnig u svojem komentaru (str. 218) stihove 339-340. prevodi ovako:

Kruh koji ćeš po riječima smatrati čistim, drugom zgodom, kad ga budeš jeo, bit će pogan.

U rječniku pak piše (str. 241):

zvanje, u *Juditi* III, 334 zacijelo zazivajući, povikujući; u *Susani* 339, (“zvanja”) žamor, glasan govor, ako nije saziv, primanje, ‘party’, i ako nije pravi oblik *žvanje* (odnosno *žvanja*), žvakanje.

Ostaje nejasno: zašto se u rječniku navodi oblik *zvanja* (*žvanja*), kad je u tekstu *zvanje*; otkud značenje “žamor, glasan govor” itd.; kako se – ako i prihvatimo predloženo značenje – dolazi do navedenoga prijevoda.

Kolumbić ovako komentira sporno mjesto (bilj. 144. na str. 733):

chrag zuagne, *R chragl zfagne*, *Fra. kralj zvanje* (prema Sla, značilo bi: po riječima); a možda u značenju *izvana*, tj. prema *zvanu*, ovdje prema Marulićevu običaju radi rime riječ izmijenjena.

¹² Franičević i Morović *zvanje* tumače samo u rječniku, a i tu daju samo značenje koje ima u *Juditi* (str. 343).

Vončinino čitanje stiha 339. može, mislim, značiti samo: “Kruh, koji je zvan kraljem (...)”.¹³ Ono je sintaktički najprihvatljivije, no ostaje nejasno zašto bi kruh bio zvan kraljem. To će čitanje biti obranjivo tek kada se utvrdi izvor takvu (metonimijskom, metaforičnom?) imenovanju kruha, koje bi u danom kontekstu imalo vrijednost opće misli. U potrazi za mogućim izvorom pretražio sam Bibliju uz pomoć računala i pregledao sam nekoliko priručnika s latinskim izrekama, ali bez ikakva rezultata.

Podatci koje daju rukopisi ovdje nisu dostatni da bi se uspostavio smislen i kontekstualno opravdan tekst. Pokušat ću stoga poći od konteksta, da bih utvrdio kakvo bi se značenje uklapalo na ovom mjestu. Dva svećenika spremaju se suditi Suzani, koju su lažno optužili. Okupljenom puku najavljuju ishod suđenja (“njezino zlodjelo traži da ona bude ubijena”, 336), a da bi takav iznenađujući obrat Suzanine sudbine bio lakše prihvaćen, upozoravaju da svatko snosi posljedice svojih djela (337-338), da se može dogoditi i ono što nitko ne bi pomislio da je moguće (341), da to puku neće ostati skriveno (342), da će onaj tko zaviri u otvoren grob odmaknuti nos od otvora (343-344).¹⁴

Stihovi 339-340. uklapaju se u taj pragmatični kontekst i trebali bi poslužiti kao dodatno upozorenje da stvari nisu uvijek onakve kakvima se čine. Kao primjer uzima se kruh. Držim da pjesnik, kao i u primjeru okrečenih grobova, u stihovima 339-340. razrađuje opreku “lijep vanjski izgled – odurna unutrašnjost”. Stoga ih transkribiram kao što je navedeno, a tumačim ovako:

Po kraju koji je izvana (tj. po vanjskom izgledu), mislit ćeš da je kruh čist, a on će kadšto sadržavati gadost žuči.¹⁵

Hoće se reći da čista vanjšina ne znači uvijek unutarnju bespriječnost, pa tako ni Suzana, iako je naizgled neporočna, nije imuna od grijeha. Prihvaćam, dakle, Kolumbićevo rješenje, uz nešto drugačije čitanje (*zvan je* umjesto *zvanje*). Istina, ovakvo tumačenje podrazumijeva krupnu sintaktičku nespretnost u stihu 339, no čini mi se kontekstualno prihvatljivijim od drugih. Svakako, ovo mjesto ostaje otvoreno za moguća bolja rješenja.¹⁶

¹³ U Moguševu rječniku uz Vončinino izdanje nalaze se sve riječi iz stihova 339-340, s očekivanim tumačenjima, ali značenje stihova ostaje nejasno.

¹⁴ Ovdje se aludira na usporedbu s okrečenim grobovima iz Isusova prijekora književnicima i farizejima; usp. *Mt* 23,27: “Jao vama, književnici i farizeji, licemjери jedni, koji ste slični okrečenim grobovima što se izvana pričinjaju lijepi, a unutra su puni mrtvačkih kostiju i svakog truleža!” Uzgred napominjem da je posrijedi Marulićev anakronizam jer u biblijskom tekstu spomenuta se usporedba ne nalazi nigdje prije Matejeva evanđelja.

¹⁵ *zvan* je po tom tumačenju prilog; riječ nije potvrđena drugdje u Marulića, ali nalazi se u ARj XXIII, 157, s potvrdom iz Zoranića.

¹⁶ Insinuacije dvojice staraca o Suzaninoj dvoličnosti zrcalna su slika Marulićeve karakterizacije njih samih; usp. 176-182:

Svaki jih umiše,
 Ča u njem živiše, pokrit i tajati,
 Ne hteć ča imiše na sartcu kazati;
 Mogahu se zvati **grobi bili** izvan,
 Iznutra imati ki budu gardak stan.
 Svim se vijahu dan, a markla noć bihu:
 Toko biše neznan njih grih ki imihu.

180

Na povezanost stihova 179-180. i 344. upozorio je već Slamnig (str. 218).

2.7.

Stihovi 357-361:

I oto t' Joakin i žena grede s njim,
 Za vidit toga fin, i s rododm svojim svim.
 Zlovoljnu grihom tim Susanu htijahu
 Obvrići starci, kim i zgubit mišljahu; 360
 Smiljen'ja nimahu.

U stihu 360. piše u oba rukopisa *izgubit*, a tako stoji i u svim izdanjima prije Tomasovićeve. Da bi se ti stihovi pravilno razumjeli, treba znati da *zlovoljnu* znači ovdje “žalosnu”, a *obvrići* “okriviti, optužiti” (kao što i stoji u Moguševu rječniku uz Vončinino izdanje). Privatimo li čitanje *izgubit*, stihovi 359-360. značili bi:

Žalosnu Suzanu starci htijahu optužiti zbog toga grijeha, zbog kojega je mišljahu pogubiti.¹⁷

Predloženom intervencijom (*i zgubit*) smisao se gotovo uopće ne mijenja:

Žalosnu Suzanu starci htijahu optužiti zbog toga grijeha, zbog kojega je mišljahu i pogubiti.

No dok bi za glagol *izgubit* u značenju “pogubiti” ovo mjesto bilo jedina potvrda u Marulića, predloženom intervencijom dobiva se glagol *zgubit*, koji je u značenju “pogubiti” u Marulića sasvim običan: usp. *Suzana*: 256, 424 (“ubiti”), 683 (glag. im. *zguljen'je* = “pogubljenje”); *Judita: Istorija sva na kratko*; I, 67; V, 339; VI, 202. itd.¹⁸

2.8.

Stihovi 645-650:

Svi poni hititi da jih peljaju van 645
 Jaše ter hoditi, pustiv za sobom stan.
 Grih njih svim biše znan, svi ti jih psovahu,
 U pleća uparvši dlan naprid jih tiskahu;
 A oni hojahu poniknuvši nici
 Jere se sramljahu dvignut gori lici. 650

Sporno mjesto nalazi se u stihu 648:

R	u plechía u parfí dlan
V	Vplech' uparsi dlan
Svi prireditelji:	u pleć(a), u p(a)rsi, dlan

¹⁷ Glagol *izgubiti* prema ARj IV, 188, može imati značenje “kao pogubiti, učiniti da čega (objekta) nestane (pogine, umre, upropasti se itd.)”.

¹⁸ Usp. M. M o g u š: *Rječnik Marulićeve Judite*, Zagreb 2001, s. v. *zgubiti*

No što bi značilo, kako hoće prireditelji: *U pleća, u parsi dlan, naprid jih tiskahu?* Treba li podrazumjeti “[upirući im] dlan u pleća, u prsa, gurahu ih naprijed”? Takva bi elipsa bila i neobična i vrlo nespretna. Osim toga, da se koga gurne naprijed, upire se u njegova leđa (pleća), nikako u prsa.

Stoga predlažem emendaciju: *U pleća uparvši dlan naprid jih tiskahu*. Smisao stiha njome postaje posve jasan i uklopljen u kontekst. No kako objasniti korak od zapisa *u parší* do transkripcije *uparvši*?

Tko je pozorno čitao *Juditu*, mogao je zapaziti da je u epu dva puta ispušteno *v* upravo u glagolskim priložima prošlim na *-arvši*: V, 21 *odparsci*; V, 22 *nastarsci*, što je Milan Moguš precizno transkribirao *odpar[v]ši* i *nastar[v]ši*. Stoga zapis *u parší* (R) smijemo shvatiti kao *uparší* te transkribirati *upar[v]ši*. Prigoda je podsjetiti da su homografi jedna od teškoća s kojima se suočava Marulićeva hrvatska tekstologija.¹⁹

2.9.

Stihovi 667-670:

Boj se Božjih sudi, takih Bog ubija,
 Čuj se lažnih ćudi, laža zlo navija.
 A toj ti napija laž, Gezi cića ke
 Gubav se zavija, kako se u knjigah čte. 670

Ime u stihu 669. u rukopisima je zapisano ovako:

R	gezí
V	yeći

U svim izdanjima (pa i onima koja se izričito temelje na R!), to je transkribirano kao *Jeci*. O kome je riječ, u svojoj marginalnoj bilješci *ad locum* objasnio je već Marulić, a u tumačima uz svoja izdanja Slamnig (str. 219), Franičević (str. 308) i Kolumbić (str. 735): Gezi (*Vulgata*: Giezi; današnji prijevodi Biblije: Gehazi) sluga je proroka Elizeja, kojeg je ovaj kaznio zbog laži tako što je bacio gubu na njega i njegovo potomstvo (usp. 2 Kr 5,21-27). Marulić u svojim latinskim djelima uvijek piše *Gezi*,²⁰ pa dakle nema sumnje da je zapis u R točan i da ga treba preuzeti u transkripciji.

Zanimljivo je pitanje kako je od *gezí* postalo *yeći*. Zabunu je stvorio prepisivač koji u zapisu *gezi* u svojem predlošku nije prepoznao ime starozavjetnoga proroka. To je mogao biti sam prepisivač V, a možda i netko prije njega. On je zapis *gezi* pročitao kao niz fonema “jeci”, a zatim je taj niz fonema zabilježio drugačijom grafijom, koja je osiguravala nedvosmislen izgovor “jeci”. Razumljivo je to kad

¹⁹ Usp. B. L u č i n, n. dj. (bilj. 3), odjeljak 4.4.

²⁰ Usp. kazala imena uz *Instituciju*, *Evangelistar* i *Repertorij* u izdanju Književnog kruga Split (prir. i prev. Branimir G l a v i ć i ć).

Do pravog smisla, a onda i valjane transkripcije, bilo bi se došlo da se uznastojalo shvatiti zašto Marulić ovdje spominje Sulpiciju (s kojom uspoređuje Suzanu). Riječ je naime o Rimljanki koju su rimske matrone proglasile za najčedniju od svih žena (usp. Plinije Stariji, *Prirodoslovlje*, 7, 120; Valerije Maksim, *Spomena vrijedna djela i izreke* 8, 15, 12). Sukladno navedenim izvorima, koje je dobro poznao, Marulić kaže:

“Rim u njezino [tj. Sulpicijino] vrijeme nije našao [nijedne žene] koja bijaše poštenija od nje.”

2.11.

Stihovi 739-742:

Toj more brodeći, s fortunom jadrismo,	
More nas kropeći, jadrju skut uvismo;	740
I Boga molismo da bi pomogal nam,	
I njega vidismo greduć po vodi k nam.	

Nesporazume je izazvala posljednja riječ u stihu 740:

R uúismo
V udismo

Kukuljević, Jagić, Slamnig i Kolumbić transkribiraju, naravno: *udismo*, Franičević i Vončina zapis u *R* čitaju *unismo*, pa ga tako i transkribiraju. Kolumbić pak u bilješkama (str. 736) navodi da u *R* piše *uuismo* (što je točno čitanje). Nije jasno što bi značilo *jadrju skut udismo* (“jedru udjenusmo skut”) ili *jadrju skut unismo* (“jedru unijesmo skut”). *Jadrju skut uvismo* sasvim je jasno (“jedru uvismo skut”) i primjereno kontekstu: jedrili smo po olujnu vremenu, stoga smo jedro uvili, smotali (da ga vjetar ne rastrga ili da prejak potisak ne prevrne brod). I kad bismo prihvatili da u *R* piše *unismo*, bilo bi opravdano uvesti emendaciju te pisati *uvismo*.

2.12.

Stihovi 763-764:

Zakon bo ne veli da tko žene ine
 Ner svoje poželi, jer tim grihom gine.

U stihu 763. piše:

<i>R</i>	neuelí
<i>V</i>	ne ueli
Kukuljević	ne veli
Jagić	nam veli (s bilješkom u kritičkom aparatu: “763 nam] <i>u rkp.</i> ne”)
Slamnig	ne veli (tumačeći na str. 219: “ <i>Zakon bo ne veli</i> : zakon zabranjuje”)
Franičević	ne veli (tumačeći na str. 309: “ <i>Zakon bo ne veli</i> – zakon ne dozvoljava”)

Kolumbić ne veli
 Vončina na[m] veli

Emendacija *ne* u *nam* nije potrebna: protiv nje govore tekstološki razlozi i smisao teksta. Posve su neprihvatljivi sintaksa i smisao rečenice: *Zakon bo nam veli da tko žene ine ner svoje poželi, jer tim grihom gine*. Stoga mislim da treba zadržati *ne veli*, no tumačenje koje nudim ponešto se razlikuje od Slamnigova i Franičevićeva. Oni, čini se, razumiju *Zakon bo ne veli* kao rečenicu s osamostaljenom, holofrastičnom negacijom, dakle: *Zakon veli "ne"*, tj. "zakon zabranjuje". No čini se da je ovdje posrijedi nešto drugo: umjesto glagola u podložnoj rečenici zanimakan je glagol u glavnoj, tj. umjesto *Zakon bo veli da tko ne poželi* rečeno je *Zakon bo ne veli da tko poželi*, ali smisao ostaje isti. Slična se sintaktička osobitost nalazi u Marulićevoj *Molitvi suprotiva Turkom*: umjesto glagola u infinitivu zanimakan je glagol u finitnom obliku:

Onako još kako ukazao jes onim
 Ki sedošē jako pod gradom Dotajim,
 Radi tuj uhitit Helizeu tvoga,
I ne jaše vidit s uzroka takoga.
 (111-114)

U posljednjem stihu *i ne jaše vidit* valja razumjeti *i jaše ne vidit*, jer stih može značiti samo: "i počeše ne vidjeti [tj. oslijepješe] zbog takva uzroka". Da je smisao upravo takav, nedvojbeno potvrđuje biblijski tekst na koji se tu aludira: aramejski kralj poslao je vojsku da opkoli grad Dotan i uhvati izraelskog proroka Elizeja; no Jahve po Elizejevoj molitvi oslijepi čitavu vojsku (2 Kr 6,8-20).

Slični su primjeri:

Ne bih rekal slova da **bih ne znal** viru
 ("Ne bih rekao ni riječi kad ne bih poznao vjeru")
 (*Suzana*, 451)

Ni to bilo ne bi, **ako bi** naš Bog,
 Kino je na nebi, na njih **ne dviĝal** rog.
 ("Ni to se ne bi zbilo da se naš Bog,
 Koji je na nebu, nije rasrdio na njih")
 (*Judita*, IV, 273-274)

2.13.

Usporedbom *R* i *V* pokazuje se kako stariji rukopis, iako pretežito sadrži bolje lekcije od mlađega, nije beziznimno bolji; naime, na dosta veliku broju mjesta valjan se tekst može uspostaviti samo preuzimanjem lekcije iz *V*.²³ Opažanje da

²³ To su zamijetili već Franičević i Morović (usp. ovdje 1.2). Vončina transkribira tekst prema *R*, a *V* uzima izrijekom u obzir samo ondje gdje u *R* nedostaju listovi (usp. tekstološke bilješke i podnožnu napomenu na str. 199-200. Vončinina izdanja). Ne treba uvijek apsolutizirati vrijednost najstarijeg izvora; na oprez u tom pogledu upućuje i primjer

mlađi rukopisi nisu uvijek i lošiji klasička je tekstologija izrazila formulom *recentiores non deteriores*. Evo nekoliko izrazitih primjera iz *Suzane*:²⁴

- 64 Činjen'je njeje dil *V* : Činje njeje dil *R*
 93 zelene *V* : zene *R*
 97 zamorščice *V* : zamršćice *R*
 238 odlučismo *V* : odlučili smo *R*
 382 pribirat *V* : pribivat *R*²⁵
 422 ne ude *V* : ne prude *R*
 453 hoćeš li *V* : hoće li *R*
 505 ponavlja je *V* : pojavlja je *R*²⁶

3. Prinosi tumačenju

3.1. Katalog proroka (473-478)

Ovaj mali katalog dio je Joakimova govora (433-502), koji sam po sebi zaslužuje pozornost kao retorički i pjesnički vrlo uspio odsječak *Suzane*.

Tarpili su takoj i sveti proroci
 Podnoseć smart i boj, pravdom pašuć boci.
 Puka segaj otci raztarše Izaiju, 475
 Zatim, tekuć roci, pobiše Hjeremiju;
 Takoj Zakariju i mnoge još ine,
 I š njimi Uriju. S nepravde svit gine.

Vrijedno je komentirati Marulićeve izraze i način smrti ovih proroka.

474 *pravdom pašuć boci* (= bokove): za izraz usp. *Iz* 11,5; *Ef* 6,14.

475 *raztarše* — prepiliše; prema apokrifnom *Uzašašću Izaijinu* progonjeni prorok Izaija sakrio se u šuplje drvo; otkriven, bio je zajedno sa stablom prepiljen. Maruliću je način Izaijine smrti vjerojatno bio poznat iz kojeg patrističkog izvora – možda Laktancija ili Jeronima.²⁷

476 *Hjeremiju* — ovaj je prorok navodno umro kamenovan²⁸

Marulićeva *Slavića*; usp. o tome Franjo F a n c e v: "Naučna istraživanja starije hrvatske književnosti godine 1933", *Ljetopis JAZU za god. 1933/34* (poglavlje "Popravci i nadopune tekstu Marulićeve pjesme 'Od slavića'", str. 123-125); Mirko T o m a s o v i ć: "Marulićeva trojezičnost", *Colloquia Maruliana* V, Split 1996, str. 5-11.

²⁴ Ovdje se izostavljaju pitanja objašnjenja jer je dovoljno pročitati odnosne stihove u obje inačice da bi se uvidjelo kako *V* daje bolji smisao ili korektnije versifikacijsko rješenje. Dodatne primjere lako je pronaći u kritičkom aparatu izdanja koje se tiska u dodatku ovoga rada.

²⁵ *pribirat* znači "prebirati", u danom kontekstu metaforički: "dodirivati", "pipkati".

²⁶ *ponavlja je* znači "ponavljajući", "obnavljajući", "iznova čuteći".

²⁷ Usp. Lact. *Div. inst.* 4,11; Hier. *Ep.* 32,6; *Comm. in Is.*, in 57,1-2.

²⁸ Za taj podatak usp. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko B a d u r i n a, Zagreb 1979, str. 297; James H a l l: *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, prijevod Marko Grčić, Zagreb 1998, str. 137. Marulićev izvor tek će trebati utvrditi.

477 *Zakariju* — i ovaj je prorok kamenovan (usp. 2 *Ljet* 24,20-22)

478 *Uriju* — proroka Uriju mačem je pogubio kralj Jojakim (usp. *Jr* 26,20-23)

Zapaziti je da se dva primjera odnose na smrt kamenovanjem, što možda nije slučajno: upravo se tako u Židova kažnjavao prekršaj bračne vjernosti (za koji je optužena Suzana).²⁹

3.2. Katalog vjernih žena (689-710)

Većinom su uzorne (neporočne) žene navedene imenom (Penelopa, Alkestida, Sulpicija, Lukrecija), no dvije su označene perifrazom. Takve postupke, kao obvezatne sastojke epskoga stila, nalazimo i u katalozima *Judite*. U prijašnjim izdanjima perifraze nisu razjašnjene.

Ni kano ostati, kad muža izgubi,
 Ne hti, da skončati s žeravom u zubi;
 Ni kano zagubi i čini zaklati 695
 Ki ju silom ljubi, vernost hteć skazati.
 (693-696)

U prva dva stiha riječ je o Rimljanki Porciji, kćeri Katona Utičkoga, ženi Marka Junija Bruta. Čuvši za muževu smrt, ona je htjela i sama umrijeti; kako su je prijatelji strogo nadzirali, nije našla drugog načina da se usmrti, nego je s ognjišta zgrabila žeravicu i progutala je (usp. Plutarh, *Usporedni životopisi: Brut*, 53).

Osoba o kojoj je riječ u sljedeća dva stiha i ne može se označiti drugačije nego perifrazom, jer joj se ime ne zna. Ženu maloazijskoga kralja Orgiagonta, koju su zarobili Rimljani, obljudio je neki centurion; kad je bila oslobođena, razotkrila je nasilnika svojem suprugu, te ga je on ubio (usp. djelo anonimnog auktora *O znamenitim ljudima*, 55).³⁰

3.3. Vladika Kalista

U stihovima 355-356. Marulić nas obavještuje tko je otišao obavijestiti Suzanu, njezina muža i rodbinu da se moraju pojaviti pred sudom:

Nju i rod nje iste tad dozvat ne bi lin
 Vladike Kaliste ki totu biše sin.

No podatak ne potječe iz Biblije, koja na odnosnom mjestu kaže samo: “Pošaljite po Suzanu, kćer Hilkininu, ženu Jojakimovu” (*Dn* 13,29).

²⁹ Usp. Adalbert R e b i ć, *Biblijske starine*, Zagreb 1983, str. 163. Usp. *Lev* 20,10; *Pnz* 22,22-24.

³⁰ Gotovo je izlišno napominjati da je Marulić imao i Plutarhove životopise i spis *O znamenitim ljudima* u svojoj knjižnici. Za ovaj drugi povijesni izvor usp. Darko N o v a - k o v i ć: “Marulićeve *Starozavjetne ličnosti* i antička biografska tradicija”, u knjizi: Marko M a r u l i ć, *Starozavjetne ličnosti*, priredio i preveo Branimir G l a v i ć i ć, Split 1991, str. 15-35 (os. 31-32).

Mirko Tomasović u svojem tumaču upozorava na antičke asocijacije imena Kalista:

(...) čini se da su vladika Kalista i njezin sin izmišljeni. Ime Kalista ("najljepša") nosi inače nimfa iz grčke mitologije, pratiteljica božice Artemide. Ostaje, dakle, pitanje kako je među babilonskim prognanicama mogla postojati ugledna žena s mitološkim znakovitim imenom? Možda je Marul htio počastiti neku svoju poznanicu (i njezina sina u zadaći skoroteče), koja se tako zvala.³¹

Zagonetka je valjano uočena, pitanje je opravdano. No ponudio bih nešto drugačiji odgovor. Odakle žena mitološkog imena među babilonskim prognanicama? Iz Ovidijevih *Metamorfoza*! Ovidijeva priča o nimfi Kalisti (*Met.* II, 401-530) mitološki je pandan priči o Suzani, samo s nesretnim ishodom.

Lijepa Kalista, božici Dijani najmilija pratiteljica, jednog se vrelog dana odmarala u sjeni gaja, odloživši luk i tobolac, ispruživši se na travi. Tu je, osamljenu i nezaštićenu, spazi Jupiter, poželi je, uzme na se Dijanino obličje i — nesavladiv kakav već bijaše — unatoč Kalistinu odupiranju ostvari silom svoju namjeru. Kalista je krila svoju sramotu pred Dijanom i drugim nimfama, sve dok poslije devet mjeseci pri jednom zajedničkom kupanju golotinja ne otkrije istinu. Dijana dakako otjera nesretnicu iz svojega djevičanskog društva. Kad je Kalista rodila sina (imenom Arkada), Jupiterova supruga Junona osvetila joj se oduzevši joj ljepotu — pretvorivši je u medvjedicu.

Inicijalna situacija u biblijskoj i mitskoj priči posve je jednaka: lijepa djevojka odmara se sama u hladovitu gaju, pohotni moćnik (moćnici) hoće je iskoristiti. No Suzana se obrani, Kalista — bez svoje krivnje — postane žrtvom. Smijemo dakle pomisliti da je Marulić izborom vladikina imena želio čitatelja (učenog, dakako) ovdje podsjetiti na Suzaninu nesretnu mitološku supatnicu, nimfu Kalistu, i njezina sina Arkada.³²

3.4. Danielova dob

U stihu 537. o Danielu se kaže:

Jošće ne imaše lit deset rasti sve,

tj.: "još ne imaše deset godina svoje dobi". Biblija ne navodi Danielove godine; naziva ga "mladim momčićem" (*Dn* 13,45; u *Vulgati* stoji: *suscitavit Deus spiritum*

³¹ Tomasović, str. 69.

³² Priča o Kalisti ekscerpirana je u Marulićevu *Repertoriju*: usp. Marci M a r u l i Repertorium I, A-F, e codice Romano in lucem edidit Branimir G l a v i č i ć, Split 1998, str. 287 (f. 91v), s. v. *Deus*, i drugdje. Posvećen joj je i 98. epigram glasgowske zbirke (usp. M. M a r u l i ć: *Glasgowski stihovi*, preveo i priredio Darko N o v a k o v i ć, Zagreb 1999, str. 88. i 89).

sanctum pueri iunioris cuius nomen Danihel). Možda ni ovo Marulićevo preciziranje nije slučajno, ali zasad nije moguće utvrditi mu razlog.

Možda se time aludira kako je još bio premlad da bi u naprednijem školovanju bio upućen u kazuistiku (koju su inače predavali pismoznanci),³³ nego je bio uistinu tek Bogom nadahnut (usp. već spomenuti citat iz *Vulgate*, Dn 13,45, i *Suzana*, 533: *ditetce nadahnu*). Bez obzira na mogući podtekst, vjerojatno je Marulić htio naglasiti kako je Daniel još bio posve nedužno dijete (*ditetce*).

B r a t i s l a v L u č i n

CONTRIBUTIONS TO THE TEXT AND INTERPRETATION
OF MARULIĆ'S *SUZANA*

Marulić's *Suzana* is extant in two MSS: in the NUL Collection in Zagreb, sign. R 6634 (below: *R*) and in the *Vartal (Garden)* of Petar Lucić, HAZU Archives, sign. IV.a.31 (below: *V*). In *R* two sheets are missing, and hence for verses 523-618, *V* is the only source. *R* was created in the middle and *V* at the end of the 16th century. *V* was found in 1854 in Trogir by Ivan Kukuljević Sakcinski while *R* came to the notice of the discipline only in 1976, when it was purchased at an auction in London.

So far *Suzana* has been printed in its entirety nine times; these editions are referred to in the text by the names of the editors: Kukuljević (1855 and 1856), Jagić (1869), Slamnig (1970), Franičević – Morović (1979), Kolumbić (1990), Vončina (1993), Tomasović (2000) and Lučin (2001). Naturally, the editors who worked before 1976 were able to find their versions only on *V*. No critical edition of *Suzana* has yet been published based on both MSS.

The purpose of this paper is to show that our reading and understanding of *Suzana* can be improved by a comparison of the two manuscripts and the establishment of a text according to the principles of critical textology. In this procedure, the experience of Croatian studies textology may be used, as well as the textological procedures developed and constantly improved by classical philology. Three steps lead us to this purpose.

1. Different readings than those found in editions before 2000 are proposed for several places in *Suzana*; alternately, among the several current readings, one is selected with a statement of the reasons for it, or an emendation is suggested. It turned out that the older MS (*R*), although on the whole better than the younger (*V*), is not always automatically so, and in many places readings should be taken

³³ Usp. A. R e b i ć, n. dj. (bilj. 29), str. 97.

from *V* (which recalls us of the situation that classical textology has formulated as *recentiores non deteriores*).

2. An interpretation is given of the catalogue of prophets (473-548) and of the periphrases in the catalogue of women (689-710), and the origin of the name Kalista (Callisto) in verse 356 is explained; this is the name of the nymph from Greek mythology whose fate matches that of Suzana, only that Callisto ended unfortunately (cf. Ovid, *Metamorphoses* II, 401-530).

3. The appendix provides a critical edition of *Suzana*.

Some of the work concerned here was already published in Lučin (2001) but it was not possible to give more detailed explanations in this; in addition, critical textological procedures taken in the meantime have shown that the text from 2001 can be improved.